

Terjedés és terjesztés

A századfordulós szövegtranszfer csatornái

/
WIRÁGH ANDRÁS

Az 1880-as 1890-es évektől az első világháborúig több ezer lap jelent meg Magyarországon, s ezek jelentős része, beleértve a szaklapokat is, viszonylagos rendszerességgel közölt szépirodalmat is. Az 1884-es első modern magyar szerzői jogi szabályozás elméletileg gátat szabhatott volna az esztétikai tartalommal kapcsolatos közléskényszernek, de a lapok és a szövegek hatalmas számából, a különböző orgánumok közötti háttérmegegyezésekből, valamint a lehetséges bírósági eljárások időbeli és pénzügyi vonzataiból adódóan kevés ügy jutott el a jogi fórumokig. Bár már korán, a jelzett időszak elején felmerült egy írói érdekérvényesítő szervezet megalapításának ötlete, a többszöri próbálkozások nem jártak eredménnyel (a színpadi szerzők és a zeneszerzők mindeközben sikerre vitték hasonló terveiket). Jelen tanulmányban kisebb esettanulmányok segítségével mutatom be a tárcákban megjelenő szövegek jogi értelemben igencsak instabil státusát, hosszab-

ban kitérve a *Világ* című napilap ankétjára, amely során a magyar szerző- és szerkesztőtársadalom a századforduló során a legközelebb jutott egy érdekvédelmi szervezet megalapításához. A napilap hasábjain több részletben zajló diskurzus ugyanakkor számos olyan problémát hozott napvilágra, amely addig csak a redakciók belügyének számított.

A kiegyezéstől az első világháborúig Magyarországon az államapparátus nem gördített komolyabb akadályokat a lapalapítás útjába: az elfogadott bejelentési nyilatkozat és a megfelelő kezdőtőke birtokában jószerivel bárki elindíthatta lapját.¹ Ha ezek után gondoskodott a tartalom összeállításáért felelős stábról, a fennmaradást biztosító olvasótáborról és a hirdetőkről, valamint a nyomdai kapcsolatról is, elméletben semmi sem akadályozhatta meg az adott lap sikerét – főleg azokon a településeken, ahol az alacsony, néhány ezres lélekszám miatt egy új lap könnyen monopolhelyzetbe kerülhetett. (De nemcsak ezeken a településeken: a számos fővárosi példa mellett idézhető például az 1910-ben elinduló – és a későbbiekben nagysikerű – szegedi *Délmagyarország*, amelynek az alapítás évében a *Szegedi Híradóval*, a *Szegedi Naplóval*, a *Szegedi Friss Újsággal*, a *Szeged és Vidékével*, a *Szegedi Néplappal* és a *Friss Hírekkel* kellett megküzdenie az olvasók kegyeiért.)

A századfordulós politikai napilapok és hetilapok, valamint a vegyes tartalmú (többnyire hetente megjelenő) lapok egyik, ha nem legfontosabb rovata volt a tárca, amelyet a szerkesztőségek a legváltozatosabb módon töltöttek meg tartalom-

¹ Az 1867. március 17-ei rendeletben visszaállított 1848: XVIII. törvénycikk értelmében. A lapalapítás körülményeit érdemben az 1914: XIV. tc. sem változtatta meg. A cenzúrára (1914–1921) vonatkozó módosításokat és a Tanácsköztársaság alatt hozott ideiglenes rendelkezéseket leszámítva csak 1938-ban született komoly korlátozó intézkedés-sorozat a lapalapítással kapcsolatban.

mal. Bizonyos helyeken a főszerkesztő vagy a felelős szerkesztő írásai és/vagy névtelen cikkek, szerzői név feltüntetése nélkül betördelt novellák és versek szerepeltek a vonal alatt, de meglepően sok vidéki orgánumban közölt vegyes rendszerességgel országosan ismert szerzőktől szövegeket. Nem valószínű, hogy ezek megjelenéséről a szerzők értesültek: 1900 körül a lapok közötti országos szövegtranszferért nagyobb részben a lapok, ügynökségek és kiadók közötti homályos megegyezések, háttéralkuk kezkeskedtek. Mindezt a hírlapi közeg afféle szürke zónaként segítette elő, amelyet éppen úgy táplált a lapok számából adódóan teljesíthetetlen szerzői-szerkesztőségi kontroll, mint a szabályozatlan jogi környezet.² A vidéki redakciók többféle módon is hozzájuthattak a tárcába beszerkeszhető és neves(ebb) szerzőtől származó íráshoz, igaz, sok esetben a „botcsinálta szerzők” üzelmei igazolták vissza a korban csak irodalmi kalózkodásnak nevezett folyamatot, azaz a jogosulatlan közlések sorozatát.

A századfordulós hírlapközegben a szövegek textológiai paraméterei az instabilitás fogalmával írhatók le: a szedés során a hiányos betűkészletek vagy a figyelmetlenség miatt egy-egy vers vagy novella újabb és újabb variánsát „gyártották le” tudattalanul, és ezek a hibás szövegek a későbbiekben rengeteg más hírlapban tűnhettek fel. Az instabilitás azonban a szerző által kontrollált genealógia, illetve a publikálási hierarchia szintjén is jellemző volt. Erre világít rá *A Hét* névtelen recenzense, aki egy szavalókönyvnek szánt antológia, a Vajda Gyula által szerkesztett *Ünnepi versek* című kötet kapcsán a következő kérdést teszi fel: „mikor tekinthető valamely költe-

² A szerzői jogot szabályozó 1884: XVI. tc. elsősorban a hírlapokban megjelenő szépirodalmi szövegeket és hosszabb tudományos szövegeket védte, de az előadás-ismertetésként is értelmezhető kritikák és hírek esetében nem fogalmazott pontosan.

mény megjelentnek?”³ A szerző azon háborodik fel, hogy a kötet olyan verseket is tartalmaz, amelyek a beválogatott írók kötetekben még nem jelentek meg, márpedig:

eltekinve a tulajdonjog gyakorlásában való megháborítástól, annyi legalább is bizonyos, hogy addig, amíg a költő munkái keretében definitív formát nem ad költeményének, mindig változtathat és javíthat rajta és aki őt megelőzve, már előbb lenyomatja, nemcsak tulajdonában sérti, hanem irodalmi reputációjában is megkárosítja.”⁴

Ebben az elgondolásban a kötetbe rendezés aktusa vethet véget az instabilitásnak, amelyet viszont eddig a pontig a szerző maga is elősegíthet a folyamatos átírásokkal. A *Hétben* olvasható kritika ezt a műveletet egyértelműen a szerzői hatáskörbe utalja, és noha tudjuk, hogy az egyes szövegek genealógiája sok esetben nem állt meg a kötetbe való felvétellel, a recenzensnek igazat adhatunk. Ebből a szempontból a későbbiekben bemutatandó, nem a szerzőtől származó utánközlések is aggályosnak minősíthetők, bár a legtöbb esetben források hiányában csak következtethetünk a szövegtranszfert generáló autoritások kilétére.

Kérdéses persze, hogy a szürke zóna kínálta lehetőségek nélkül hogyan tehetek volna eleget a vidéki lapok a tárcaközlési kényszernek. (A fővárosi lapokban cirkuláló szövegek mozgására a szerzők jobban ráláthattak, ebben a kontextusban vélhetően nagyobb hullámokat vert volna egy jogosulatlan utánközlés eseménye.⁵) Míg a megyeszékhelyek és nagy-

³ „Ünnepi versek”, *A Hét* 13 (1902): 692.

⁴ Uo.

⁵ Ha nem is a szó szoros értelemben vett utánközlésről volt szó, de 1905-ben

városok nevesebb orgánumi nem voltak rászorulva az erőteljes külső segítségre, hiszen az ismert szerzők ezekkel a lapokkal gyakorta személyes kapcsolatban álltak, a tárcát pedig a helyi szerzők írásaival is megtölthették, addig a nagy lélekszámú települések újabb alapítású lapjainál, illetve a kisebb járási lapoknál sokszor égető problémaként jelentkezhetett az olvasócsalogató tárcaszöveg beszerzése.

Ezen a problémán ritka esetekben „botcsinálta szerzők” próbáltak segíteni. A most bemutatandó két példa célja egyértelműen a haszonszerzés volt, nem is csoda, hogy az említettek a nevezetes esetek után rendőrségi-bírósági ügyek főszereplőivé is váltak. Fögler Dezső még tinédzserként közölt tárcanovellákat a *Mohács és Vidékében*, majd néhány év múlva a *Pécsi Figyelőben*. A pécsi napilap 1897 februárjában kezdte közölni folytatásokban *Tiltott szerelem* című regényét, de a közlés néhány rész után leállt, mivel kiderült, hogy a szerző Jókai Mór *A régi jó táblabírák* című regényét (1856) adta el a lapnak kisebb-nagyobb változtatásokkal. Az ügynek nem lett komolyabb következménye, a fővárosban csak a *Pesti Hírlap* tudósított az esetről.⁶ Fögler, aki hivatalnokként dolgozott addig, mindenesetre még ez év nyarán áthelyezte az igazságügyminiszter a dunaadonyi járásbíróhoz. Új munkahelyén Babits *Gólyakalifájának* díjnokához hasonlóan okmánybélyegeket sikkasztott el, ezért körözést adtak ki ellene.⁷ Az esetet

Kiss József megnyerte a pert, amelyet a rádió elődje, a Telefonhírmondó ellenében indított azért, mert az engedély nélkül szavaltatta el *A trombitás* című balladáját nem sokkal azután, hogy ő maga a Petőfi Társaság gyűlésén felolvasta azt. A királyi ítélőtábla annak ellenére kötelezte fájdalomdíj fizetésére a Telefonhírmondót, hogy megállapította, a ballada közzététele a „maradandóság jellegét nélkülözte”. („A beszélő újság és a szerzői jog”, *Pesti Napló*, 1905. ápr. 29., 13.)

⁶ „Fögler Dezső”, *Pesti Hírlap*, 1897. febr. 18., 9.

⁷ A *Székesfehérvár és Vidéke* közleménye alapján egy másik ügyben is folyt ellene eljárás: 1899-ben a Révai könyvügynökeként egy megrendelőlapra aláírást hamisított. Büntetése hét évvel később egy havi fogház és húsz korona volt. („Törvénykezés: A könyvágens”, *Székesfehérvár és Vidéke*, 1906. jún. 7., 4.)

csak 1906 júniusában tárgyalták, Fögler (új, ismeretlen okokból felvett nevén Forrai) Dezső viszont 1906 júliusában elhunyt. Célzott keresésekkel Fögler-Forrai korábbi ügyei is felderíthetők. A *Mohács és Vidékében* 1891. szeptember 13-án megjelenő *Boris néni* a *Magyar Szemlében* 1889. december 8-án megjelent *Emma néni* (Bossányi Lenke) plágiuma volt. A Jókai-plágium elég okot szolgáltatott arra, hogy Fögler bekerüljön Gulyás Pál életrajzi lexikonjába is.

Ugyanez nem mondható el Csurogi Leóról. 1912-ben Berczik Árpád tudomására jutott, hogy a *Neues Wiener Journalban* Leo Csurogi neve alatt jelent meg két, a *Budapesti Hírlapban* már közölt tárcanovellája.⁸ Berczik először a bécsi lapnál érdeklődött, de ott felvilágosították, hogy a szöveget egy ügynökség útján szerezték. Mikor Berczik megkereste őket, az ügynökség elnézést kért, és jelezte, hogy megszakítják a kapcsolatot a szerzővel, akinek a budapesti címét kiadták számára. A lapok alapján nem lett bírósági ügy a plágiumból. Csurogiról az első nyom, hogy a *Politikai Híradó* című könyv-matos lap munkatársaként tanúskodott egy kisebb vihart kavart bécsi röpirattal kapcsolatban. Hamarosan vesztegetési ügybe keveredik, egy évvel később már Marosvásárhelyen találjuk, ahol az egyik helyi lap, a *Szabadság* folytatásokban publikálta *Egy darab élet* című szövegét, amelynek eredetijét (*Sztrájk után*) a *Népszavában* lelhetjük fel – a tárca névtelenül jelent meg, ez készíthette Csurogit a plágiumra.⁹ Csurogi és lapja hamarosan zavaros események szereplőivé váltak Marosvásárhelyen, a számtalan bírósági eljárás szereplője 1907 tavaszán felmondott a lapnál és a fővárosba költözött. Hamarosan a rövid életű *Budapesti Hírekhez* került (1908–1909),

⁸ „Irodalmi kalózkodás”, *Budapesti Hírlap*, 1912. jún. 2., 15. és 1912. jún. 30., 14.

⁹ Az ötrészes plágium első része: Csurogi Leó, „Egy darab élet”, *Szabadság*, 1906. szept. 1., 3. (Az eredeti: „Sztrájk után”, *Népszava*, 1906. jan. 19., 1–2.)

majd a Turul „filmkereskedelmi és kölcsönző vállalat” tulajdonosa lett, igaz ennek kapcsán csak egy hitelezési csalással kapcsolatban került be a lapokba – a vád alól végül felmentették. Második filmvállalata, az Universal Film 1927-ben szűnt meg.

Forrai és Csurogi plagizált írásaihoz hasonlókból még jónéhány előfordulhatott a századforduló kisebb példányszámú vidéki lapjaiban, de a fővárosi lapok nem is elsősorban a plagizátorok miatt, hanem a vidéki lapoknál szerintük természetes és automatikus szövegátvételi módszer, a kiollózás gyakorlata miatt próbálták egy megalapítandó érdekvédelmi szervezet keretei között szabályozni a szövegáramlást. Az eredeti elképzelés azonban, amint erről a *Világ* című napilapban 1911 folyamán lezajlott *Magyarírók szervezkedése* című ankét bizonyítja, elsősorban a szerzői jogok erőteljes védelmében tett erőfeszítés volt. Mohácsi Jenő vitaindító cikkében a berni egyezményhez való csatlakozásban látta a megoldás elemi előfeltételét.¹⁰ Ezzel, mint fogalmazott, egyrészt megállítható lenne a gyakorlat, hogy a magyar lapok nyakra-főre fordítgatják külföldi szerzők munkáit, másrészt szerzőink idegen nyelvre fordított szövegeik után honoráriumot kaphatnának. Mohácsi felveti, hogy célszerű volna a vidéki lapok ollózása ellen peres úton fellépni, hiszen a magyar „nem nagyon kiváló szerzői jog” e tekintetben védené a szerzőt. Az első megszólalók szinte mindegyike üdvözölte az ötletet, de a vidéki lapok gyakorlatára csak ketten reflektáltak. Bródy Sándor szerint „a vidéket talán ne bántsuk”, míg Szilágyi Géza szerint az egyletnek úgy

¹⁰ Az 1886-os berni egyezmény a szerzői jogot szabályozó nemzetközi egyezmény volt. Magyarország, mivel a trianoni békeszerződés 222. szakasza erre kötelezte, 1922. február 14-én csatlakozott az egyezményhez. Első értelmezéséhez ld.: RANSCHBURG Viktor, *A szerzői jog nemzetközi védelmére alkotott berni egyezmény vonatkozásával Magyarországra* (Budapest: Eggenberger, 1901).

kellene kiegyeznie a vidéki lapokkal, hogy azok egy csekély honoráriummal támogathassák a szerzőt, hiszen „nem anyagi haszonról van szó, hanem az író tulajdonjogának elvi elismeréséről”.¹¹ A következő körben, egy héttel később az újabb véleményeket felvezető írásban a szerző újabb érveket szolgáltatott a vidéki utánközlések megreformálása mellett. Eszerint a budapesti lapkiadóknak is érdekében állna a reform, hiszen ezzel rákényszerítenék a vidéki olvasókat, hogy szépirodalom tekintetében a fővárosi lapokra fizessenek elő, illetve hogy tárcaíróik „értéke ne devalválódjon”. Rövid kiszólásban szóvá teszi az írók hibáit is, akik tömegesen adják el leszállított áron írásaikat egy „gazdag, fővárosi képes hetilapvállalatnak” (a *Tolnai Világlapjának*), illetve egy hirdetési lapnak (véltetően Leopold Gyula könyvmatosainak), amely központosítani akarja a vidéki hirdetési piacot. A vidéki kalózkodás ügyében Herczeg Ferenc reagált röviden, Ormos Ede pedig elmagyarázta, hogy azért nem követik a jogosulatlan vidéki utánközléseket peres ügyek, mert a perköltség a legtöbb esetben több mint a kockán forgó összeg.

A fővárosból érkező vélemények ismeretében erősen elgondolkodtató, hogyan is értelmezhetjük a vidéki utánközlésekkel a szerzőt megkárosító, de a szerzői név reklámértékét növelő procedúrát. Feltűnő, hogy az ankét során válaszoló fővárosi írók és költők egyike sem említett konkrét esetet. Gonda József, a hódmezővásárhelyi *A Jövendő* című folyóirat főszerkesztője hosszan reagált a felvetésekre a *Világban*. Kicsinyeskedésnek nevezte a vidéki sajtó ellen irányuló reformjavaslatokat, hiszen, mint állította, a „szervezett, komoly, intelligens” vidéki lapok nem kalózkodnak többet azoknál a fővárosi lapoknál, amelyek külföldi szerzők regényeit vették

¹¹ „Magyar írók szervezkedése”, *Világ*, 1911. júl. 16., 19–20.

át jogosulatlanul. Kicsinyeskedés azért is, mert a „műveltség terjesztésének” elvét szem előtt tartva elfogadható az utánközlés, amelynek ellenszolgáltatásánál sokkal többet ér a reklámérték (már ha az eredeti szerzői nevet feltüntetik az újabb közlés során), ráadásul ezzel kevesebb helyet kapnak a vidéki lapokban az értéktelenebb szerzők. Gonda szerint sokkal nagyobb gond a szerzők kiadókkal szembeni kiszolgáltatottsága, illetve a külföldi jogvédelem biztosításának hiánya.¹² Bár a fővárosi szerzők nyilatkozatait felvezető következő rövid írásban a szerző elutasítja a nagyobb és kisebb vidéki lapokra vonatkozó különbségtételt, mondván a védeni kívánt nagyobb vidéki lapok „viselkednek perfidebbül”, azaz aljasabban, a nyilatkozók mintha Gonda véleményét támasztanák alá. Ady is amellet érvel, hogy nem elhanyagolható az utánközlésekkel járó reklám, ráadásul a vidéki lapoknak „lefelé s befelé” „hasznos és szükséges a szarkasága”. Kaffka Margit szerint az utánközlések legnagyobb kárvallottjai a lokális írók.¹³

A következő megszólaló Fenyves Ferenc, a *Bácsmegyei Napló* szerkesztője volt. Véleménye szerint az ankét eltúlozza a kalózkodás jelentőségét, hiszen a vidéki lapok nagyrészt ugyanattól az ügynökségtől szerzik be a lapszámaikat megtöltő írásokat, mint a fővárosi lapok, ráadásul a vidéki olvasóközönség fejlődésével az ollózás gyakorlata is hamarosan megszűnhet. Megemlíti, hogy vannak ügyvédek, akik üldözik az utánközléseket, és ez igenis visszaveti a szövegek eltulajdonításának gyakorlatát,¹⁴ de szót ejt a nyomatosokról is,

¹² Uo., 9–10.

¹³ „Magyar írók szervezkedése”, *Világ*, 1911. júl. 30., 11–12.

¹⁴ Szalai Emil (1874–1944), aki a két világháború közötti időszakra a szerzői jog egyik leghíresebb szakértője lett, huszonévesen nekiállt összegyűjteni és feltárni a jogosulatlan vidéki utánközléseket. Egy újságcikk szerint a fővárosi lapokban közzölt tárcák szerzői jogait is megvette olcsón, így a hasznot ő zsebelte be. Egy alkalommal viszont egy olyan újraközlés miatt perelt, amely során a szerző saját maga engedélyezte az átvételt, így elbukta a pert. Szalaihoz és az ügyhöz bővebben ld.:

amelyek tudatosan felvásárolják az utánközléseket, és ezeket széles körben terítik vidéken. Fenyves szerint a problémák a sajtóhelyzetben rejlenek: túl sok a vidéki lap (hiszen könnyű a lapalapítás), ezek pedig gátolják a vidéki nagyvárosok sajtókultúrájának fejlődését, az itt működő lapok bevételeinek csorbításával pedig a tisztas írói honoráriumok kiutalásának lehetőségét is.¹⁵ A szokásos vasárnapi Mohácsi-kommentárban egy szó sem található a vidéki lapszerkesztők véleményéről, ami azért érdekes, mert Cholnoky Viktor sem a vidéki utánközlések megfojtásában látja a megoldást. Igaz, ő az egész szakszervezeti tömörülésben azt a veszélyt látja, hogy ez – a céhrendszer restaurálásával – a sajtószabadságra jelentene veszélyt.¹⁶ Dénes Sándor, a *Szamos* felelős szerkesztője arról írt, hogy nehezen felhajtott híreit a fővárosi lapok tudósítója tulajdonítja el rendszeresen, holott a *Szamos* hivatalosan csak *Az Est* című napilappal áll tudósítói viszonyban. Néhány nappal később az ankét utolsó megszólalói, Móricz Zsigmond és Ruttkay György sem a vidéki sajtó megreformálásában látták a fő célt. Móricz szerint a vidéki lapok mindig rálesznek szorulva a fővárosban megjelenő írásokra, míg Ruttkay kijelentette, hogy „apróbb dolgozatai leközlése miatt soha senkit nem fog üldözni”. Mohácsi 1911. augusztus 20-án ösz-

WIRÁGH András, „Hálózatok magyar irodalom a századfordulón. Barangolás a vidéki szövegközlések labirintusában”, *Médiakutató* 20, 4. sz. (2019): 60–61. illetve „Az ügyvéd úr drága – tárcája”, *Somogyvármegye*, 1908. júl. 5., 4. A cikkemben a kutatás akkori állapotát tükrözve Szalai Emilt még fiktív személyként tüntettem fel. 15 „Magyar írók szervezkedése”, *Világ*, 1911. aug. 4., 14.

16 „Magyar írók szervezkedése”, *Világ*, 1911. aug. 6., 14–15. Felvezető írásában Mohácsi kitért a jelent tanulmányt felvezető aggályos gyakorlatra is az olvasókönyvekkel kapcsolatban: „Emlékeztetni akarunk az annyiszor tárgyalt olvasókönyv-kérdésre. Tanítók és tanárok összeállítanak néha jó, rendszerint kalaposan rémes antológiákat, amelyekben nyugodtan állnak klasszikusaink nem védett művei mellett legnevesebb élő íróink legszebb versei és elbeszélései. A tanár úr ráírja az egészre: »Olvasókönyv«, és honoráriumot kap, a kiadó kinyomatja és fényesen keres, a minisztérium engedélyezi, az író pedig megveheti drága pénzen a fiának.” (Uo., 14.)

szegezte az ankét tanulságait, és ebben már csak egy rövid reflexió erejéig jelent meg a vidéki utánnnyomások elleni fellépés. A hangsúly az érdekvédelemre, főleg a berni konvencióhoz való csatlakozásra, egy új szerzői jogi törvény megalkotására, illetve az írói önérték fejlesztésére helyeződött át.

A *Világban* közölt nyilatkozatok valóban példátlan rálátást nyújtanak a századforduló kései periódusának viszonyaira, különös tekintettel a szerzői jog, a sajtó, valamint az irodalom összefüggésében, de az is jól látszik, hogy a komplex problémahalmaz egyik tételét, a vidéki irodalmi kalózkodás kérdését a legvehemensebben Mohácsi Jenő képviselte. A megkérdezett szerzők ebben nem láttak nagy problémát, nem is beszélve a vidéki szerkesztőkről, akik olyan problémákra hívták fel a figyelmet, mint például az írásokat reklámok kíséretében terjesztő ügynökségek tevékenysége. Az utánkölzésekkel – akár jogosulatlan utánkölzésekkel – járó reklámérték többször előkerülő érve kapcsán érdemes említeni a *Szegedi Napló* vezércikkét is, amelynek szerzője szerint a vidéki hírlapok nagyban hozzájárulnak az olvasásra kondicionáláshoz, így a fővárosi lapok előfizetői számának gyarapodásához is.¹⁷ Vétkesnek így tulajdonképpen az az író tekinthető, aki ennek következményeit helytelenül felmérve előnytelen szerződéseket köt kiadókkal, lapokkal, illetve könyvnyomatosokkal.

Az ankét idején körülbelül 600–700 olyan vidéki periodika jelent meg, amely eltérő rendszerességgel közölt szépirodalmi szövegeket a tárcarovatban. Közlési gyakorlatukat azonban nagymértékben meghatározhatta az olvasóközönség összetétele, a vármegyeközpont vagy a főváros közelsége, illetve a településen működő egyéb lapok száma is. A konkrét példák előtt érdemes lehet összeszedni a vidéki lapok számára legké-

¹⁷ „A vidéki sajtó ellen”, *Szegedi Napló*, 1911. aug. 15., 1–2.

zenfekvőbb lehetőségeket a tárcaszöveg beszerzésével kapcsolatban:

1. személyes és legális átvétel (a szerző célzottan az adott lap számára ad át szöveget: például innen származik, itt dolgozott, kapcsolatban áll a redakció egy-egy tagjával, felolvasóközönség vett részt a településen és átadta az itt felolvasott szöveget, stb. vagy a lap megvásárolja a szöveget),
2. közvetett, de legális átvétel (elosztóhálózat vagy szövegügynökség útján: a szerző eladja írását, a vevő pedig vidéken teríti – korlátlan felhasználás, de erős instabilitás),
3. közvetett és legális, de jogilag aggályos átvétel (csereviszony útján: egy fővárosi és egy vidéki lap vagy két vidéki lap megállapodnak közölt szövegeik cseréjében),
4. közvetett és legális, jogilag szabályozott, de a szerző jóhiszeműségét kihasználó átvétel (a szerző eladja szövegeinek jogait egy kiadónak vagy kiadványnak, amelyik aztán korlátlanul „üzérkedik” vele különmegegyezések, például vidéki lapoknak reklámcélból átadott mutatószövegek formájában).
5. illegális átvétel (kimásolás, ollózás: a vidéki lap változatlan formában, vagy megváltoztatott címmel és/vagy a szerző nevének törlésével, megváltoztatásával közli újra a szöveget).

Krúdy Gyula 1895. június 13-án a *Debreceni Reggeli Újságban* közölte *Köd* című tárcanovelláját, majd két és fél év múlva, immár fővárosi íróként a *Magyarország* című napilapnak hasonló címen újra eladta. A szeriális közlési kényszer, illetve az

irodalmi kapcsolatok megtartása és bővítése miatt kerülhetett sor 1898. május 5-én a novella második címvariánsának megjelenésére a *Magyar Újságban A rongyos méltsásék* címen, majd az év őszén az első változat *Egyetértésben* való újraközlésére. Krúdy akkor vesztette el a kontrollt írása fölött, amikor eladta azt egy szövegügynökségnek, vélhetően Leopold Gyula *Általános Tudósítójának* valamikor 1900 őszén *A fészek elmaradt* címen: 1900. szeptember 30-a és 1902. július 20-a között az írás 14 vidéki lapban való megjelenéséről tudunk. Annyi biztos, hogy a két utolsó közlés a *Kis-Czell és Vidékében* és a *Somlyóvidéki Hírlapban* kilógnak a sorból, hiszen a lapoknak Huss Gyula volt a tulajdonosa, aki külön utakon járt a szövegtranszfer tekintetében, de nem tudjuk, hogy a vidéki megjelenések közül melyik származott Leopold könyvmatosából és melyik lapok közötti csereviszonyból. (Vajon miért jelent meg az elbeszélés ugyanazon a napon két Heves vármegyei lapban Aszódon és Hatvanban?) Az ismert közlések sorát Krúdy zárta le, aki 1911. szeptember 17-én *A köd* címen adta el az elbeszélést a szerzők szövegeit tömegesen felvásárló *Tolnai Világlapjának*.

Ebben az esetben a szürke zóna leginkább a szerzőnek kedvezett, aki legalább öt alkalommal vehetett fel honoráriumot szövegéért. Jól látható ugyanakkor, hogy az 1911-es ankét több reflexiója is visszaköszön a genealógiából. Kicsit másképp fest a helyzet, ha a vizsgálódást a vármegyei hálózat felől indítjuk el. 1896 és 1918 között a hírlapok általi lefedettség meglehetősen divergens képet mutatott. Az, hogy Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében jelent meg a legtöbb lap (229), nem nevezhető meglepőnek, de Bács-Bodrog vármegye második helye (108 lappal) igen, főleg, hogy a vármegye déli felében a magyar anyanyelvűek aránya csak 25% körüli volt. Egyes

vármegyékben egyenletes volt a lapok eloszlása, de Kolozs vármegyében az időszak 44 lapja közül 40 a vármegyeszékhelyhez, egyúttal Magyarország akkoriban egyik legnépesebb településéhez, Kolozsvárhoz kötődött. A lefedettség kapcsán megemlítendő, hogy csak hat olyan vármegye volt, ahol legalább egy évben a vármegyeszékhelyen, az összes járásszékhelyen, illetve a rendezett tanácsú városokban és törvényhatósági jogú városokban megjelent legalább egy hírlap (Bács-Bodrog, Békés, Csongrád, Hajdú, Ugocsa, Veszprém) – ezek közül Hajdú vármegyében 1896 és 1918 között minden járásnak volt lapja.

Nagy-Küküllő vármegye mindenféleképpen hátrányt szenvedett a szövegtranszfer tekintetében. Az 1910-es népszámlálás adatai alapján a vármegye magyar népességének aránya 12-13%-os volt, de még ezt a szóránymagyarságot is két lap, a segesvári *Nagy-Küküllő* és a medgyesi *Medgyesi Újság* (1917-18-ban *Medgyes és Vidéke*) informálta. Előbbi 1899 és 1918, utóbbi 1905 és 1918 között létezett. Mindkét lap igencsak széles skálán váltogatta a tárca beszerzésének módjait. A *Medgyesi Újság* első éveiben a felelős szerkesztő, B. Mihály Bertalan, illetve ismeretlen helyi szerzők írásai tűntek fel a vonal alatt, majd Leopold hálózatában cirkuláló írások jelentek meg a hetilapban. Az első elosztott szöveg Szomaházy István 1906-os írása, a *Vendégszereplés Sárosberényben* volt, ami megmagyarázhatatlan okokból itt *Színészek* címen látott napvilágot. Nem járt jobban Zöldi Márton sem, akinek *Pöffszkedés* című novelláját *Gög* címen hozta a lap erőteljesen megkurítva. Az 1910-es évek környékén már több olyan írás is helyet kapott a periodikában, amelyeket a többi lapból is ismerhetünk, de például Kosztolányi *Ilike az asztalnál* című elbeszélése mellől lemaradt a szerzői név 1911. január 28-án. Ami azonban igazán érdekessé teszi a *Nagy-Küküllő* protokollját,

hogy 1903-tól éveken át számtalan szöveget ollózott ki Bródy Sándor *Jövendőjéből* a szerzői név nélkül (például Molnár Ferenc *A fősvény* című írását, ami a fővárosban 1904. szeptember 25-én, Segesváron 1909-ban jelent meg). A lapban kissé meglepő módon az első világháború alatt is megmaradt a tárcarovat, de többnyire háborús témájú írásokkal töltötték meg – a szépirodalom kiszorult a vonal alól.

A *Nagy-Küküllő* látszólag tisztességesebben viselkedett. Ebben a lapban 1902 körül jelentek meg az első, tömegesen elosztott szövegek, de ezek váltakoztak a helyi szerzők írásaival (köztük a főmunkatárs, Csulak Lajos szerzeményeivel). 1902-ben és 1903-ban átvettek szövegeket a *Magyarság* és a *Magyar Szó* című napilapokból, de az átvétel tényét feltüntették. A lapban egy ideig reklámozta magát két fővárosi napilap, *A Nap* és *Az Újság*, de ahogyan több vidéki orgánumban, itt is feltűntek a Singer és Wolfner *Almanachjának* beharangozó szövegei. Voltak persze itt is kérdéses utánközlések: Vértesi Arnold tárcáját a *Fővárosi Lapokban* történő közlés után évekkal találjuk meg a lapban, Karinthynak pedig a *Pesti Naplóban* 1914 februárjában megjelent *Getsemane* című novelláját a *Nagy-Küküllő* szűk két hónappal később tördelte be a vonal alá. A lapból a világháború kitörése után nyomban eltűnt a tárcarovat, de 1915 elejétől visszakerült, és ez a lendület a lap megszűnéséig kitartott.

A két lapban közölt, fővárosi szerzőktől származó írások jelentős része (több mint fele) feltehetően a Leopold-féle hálózatoktól származott, és noha a *Medgyesi Újság* esetében több évig tartó gyakorlatként működött a jogosulatlan utánközlés is, közlési gyakorlatuk nem a szövegek illegális eltulajdonítására épült.

A lapok különböző stratégiái mellett természetesen az írók is különféle módon használták eszközeiket. 1908-ban Kosztolányi időszaki kiadványokban megjelent szövegeinek valamivel több, mint negyede jelent meg vidéken, Cholnoky Lászlónál ez az arány 80%, míg Krúdynamál kb. 20% volt. Kosztolányi a bácskai lapokkal volt személyes kapcsolatban, Cholnoky Leopold hálózataira bízta magát, Krúdynam pedig egy-két kérdéses utánközlést leszámítva a nagyváradi *Szabadsággal*, volt munkahelyével volt élénk a viszonya. Bár ebben az évben éppen nem jelent meg sok Krúdy-szöveg vidéki lapokban, az ezt követő időszakban az aradi és kolozsvári lapok szinte folyamatosan közölték szövegeit. E két nagy lélekszámú település sajtója természetesen jóval differenciáltabban alakult Nagy-Küküllő vármegyéénél.

Arad és Bihar vármegye együttes népessége az 1910-es adatok szerint meghaladta az egymillió főt, Biharban közel 650 ezren, a másik vármegyében kb. 420 ezren laktak. Míg a vármegyeközpontok népessége 63-64 ezer körül mozgott, addig a magyarság arányában számottevő különbségek voltak: Arad vármegyében 25% körüli, Bihar vármegyében valamivel 60% alatti volt az érték. Biharban 17, Aradon 10 járás volt, ezek közül előbbi esetében három, utóbbi esetében öt maradt magyar lap nélkül az 1896 és 1918 közötti időszakban. Mindkét vármegyében körülbelül ugyanannyi lap volt ebben a bő húsz évben, de a vármegyeközpontokban alakult meg ezek fele (Biharban), illetve kétharmada (Aradon). Arad vármegyében 1906 és 1907 között, Bihar vármegyében 1910 és 1911 között működött egyszerre a legtöbb lap (nyolc, illetve tizenegy).

1908-ban Krúdynam az aradi *Függetlenségben* és a nagyváradi *Szabadságban* jelentek meg írásai, noha előtte és utána Aradról az *Arad és Vidékével* és az *Aradi Közlönnyel*, Nagyvá-

radról pedig a *Nagyváraddal* és a *Nagyváradai Naplóval* is kapcsolatban állt. A *Szabadságban* leközölt 19 tárcanovella közül tíz a *Pesti Naplóból*, öt *Az Újságból*, három az *Egyetértésből*, egy pedig a *Vasárnapi Újságból* érkezett. Az átfutási idő néha csak egy-két nap, ritkább esetben közel egy hónap volt. Három tárcanovella a *Szabadságból* a *Függetlenségbe* is eljutott, ezekben az esetekben néhány napon belül. Anélkül, hogy kósza találgatásokba fognánk a lapok viszonyait illetően, egy pár dolog leszögezhető. Egyrészt az ismertség miatt szinte kizárt, hogy a nagyváradai lap ellopta volna a szövegeket, másrészt nehezen képzelhető el, hogy a *Szabadság* mindhárom budapesti lappal csereviszonyban állt volna (az üzleti verseny logikájának legalábbis ellentmondó, hogy a Bihar vármegyei és városi híreket a *Szabadság* három irányban közvetítette volna). Mivel a nagyváradai lap nem küszködhetett szövegínséggel, a nagy számban átvett Krúdy-szövegek nem egy általános tendenciára (a fővárosban közölt írások átvételére), hanem a szerző és a lap közötti szoros viszonyra utalnak. Feltételezhető, hogy a *Függetlenség* sem kalózkodott – ennek a lapnak az esetében viszont erőteljesen felmerül a csereviszony lehetősége.

Akár Krúdy Gyula keze volt a dologban, akár nem, a *Pesti Napló* és a *Szabadság* közti transzfer egy apró, de annál fontosabb (szövegszerű) momentum ismeretében tovább árnyalható. A *Pesti Napló* ugyanis konzekvensen feltüntette tárcáinak címe után, hogy 'utánnyomás tilos'. Bár ez általános gyakorlat is lehetett volna, a korban csak két képes hetilap, a *Tolnai Világlapja* és az *Új Idők* élt ezzel a lehetőséggel. Nem tudjuk, hogy egy tárcanovella esetében eladta-e a szerző a jogokat a lapnak (valószínűleg nem), de az utánközlés tiltására vonatkozó felhívás visszavethette a szerzőt és a szöveget ellopni kívánó lapokat is a „kalózkodástól”. Erre utal egy

1901-es bírósági ítélet, amely kimondta, hogy az „utánnyomás tilalmának” jelzése ellenére történő átvétel törvénybe ütközik.¹⁸ Mohácsi Jenő a *Világ* ankétjának felvezetésében említette Hanns Heinz Ewers, az ekkoriban egyre nagyobb hírnevet szerző német író esetét, akinek 1909-ben megjelent regényét (*Der Zauberlehrling oder Die Teufelsjäger*) egy „budapesti estilap” rögtön leközölte, és miután Ewers perelni akart, kiderült, hogy mivel a kiadó elfelejtette a tiltó üzenetet, a magyar lap nem vonható felelősségre.

Ha nem is elsősorban a tárca vagy a lapban közölt szépirodalom védelmében, de *Az Est* az első világháború alatt komoly döntésre szánta el magát. 1915. június 30-án bejelentették, hogy a jövőben a lapfej alatti tiltás („minden közleményünk utánnyomása tilos”) értelmében perelni fogják szövegek jogosulatlan átvétele esetén az ollóztató fővárosi vagy vidéki lapokat. Egy szaklap már előre jelezte, hogy a tiltás jogi akadályokat vet fel, hiszen a szerzői jogi rendelkezések nem terjednek ki a hírek átvételére.¹⁹ Egy hónapot kellett várni az első peres ügyre. Mivel az év július 24-én *Az Est* egy közleményét egy vidéki lap szó szerint átvette, a napilap elindította az eljárást. Az 1916 végén született ítéletben azonban a bíróság elutasította a felperes kérelmét a következő indoklással:

a szépirodalmi és tudományos dolgozatnak nem tekinthető hírlapi közlemények közül csak a nagyobbak részesülnek szerzői jogi védelemben és ezek is csak abban az esetben, ha a közlemény élén az utánnyomás tilalma kifejeztetett. Az alperes által engedély nélkül közéleti tudósítás azonban a hírlapírói feladat és mű-

¹⁸ *A Jog* 21 (1902): 113. (A *Jogesetek tára* c. mellékletben)

¹⁹ „Fővárosi napilap az olló ellen”, *Nyomdaipar* 14, 26. sz. (1915): 3–4.

ködés szempontjából „nagyobbak” nem tekinthető, annak élén az utánnomás tilalma nincs feltüntetve, ezt a hiányt pedig nem pótolja az, hogy a címrovatban „minden közleményünk utánnomása tilos” kitétel foglaltatik.²⁰

Azaz a bíróság akkor engedett volna helyet a felperes követelésének, ha az átemelt szöveg felett szerepelt volna a tiltás. A *Világ* rövid kommentárja is helyes következtetést vont le: a hasonló esetekben akkor lenne szankcionálható az ollózás, ha a tiltás egy lapszám összes szövegénél külön-külön szerepelne. Az *Est* a Tanácsköztársaság első napjaiig szerepeltette a fejlécben az üzenetet.

A századfordulós hírlapi szürke zóna fenntartásában a rendszer több közreműködője is erősen érdekelt volt. A szerző a reklámérték, illetve a szabad értékesíthetőség, a vidéki lapok pedig a tárcaszövegek könnyű „beszerezhetősége” miatt. Mivel a pereskedés bonyolult procedúrának tűnt a kontextusban, sem a szerzők, sem a meglopott lapok nem kezdeményeztek tömegével ilyen eljárásokat. Egy szóval inkább az volt meglepő, amikor egy-egy ilyen „ügy” minimális publicitást kapott, mint amikor például 1912-ben a *Szeged és Vidéke* szármolt be Juhász Gyula egy tárcanovellájának kacskaringós történetéről. Az írás szerint *A rongyművész* című tárcza a *Szeged és Vidékében* jelent meg 1908. augusztus 20-án, majd átvette a nagyváradi *Szabadság*, de a történet valóban létező főhőse, a Rongyművész nevű sztár is lefordította angolra, és egy londoni lapban közölte. Amikor erről Juhász értesült, a hírt elpletykálta Szegeden, szövegét pedig eljuttatta a *Délmagyarországhoz*, innen viszont a *Nagyváradi Napló* és a *Nagyvárad*

²⁰ „Szerzői jog bitorlása miatt”, *Ügyvédek Lapja* 33, 7. sz. (1916): 7.

ollózta ki.²¹ A berni egyezményhez csatlakozás esetén Juhász valószínűleg sikerrel perelhette volna a londoni lapot, kérdés, hogy megérte volna-e az erőfeszítést a procedúra.

Lehetetlen megítélni, hogy hosszabb távon egy-egy lap életében mennyiben voltak kifizetődők a különböző közlési stratégiák (helyi szerzők propagálása, fővárosi szerzők propagálása, szövegügynökségekkel való kapcsolat, magyar szerzők helyett „exkluzív” külföldi tartalom előnyben részesítése), illetve ezek eltérő mértékű vegyítése, de az biztos, hogy a századforduló periodikái rengeteg lehetőség közül választhattak, ha érdekükben állt az olvasók esztétikai jellegű „finomhangolása”, olvasásra való kondicionálása. Ezek a célok nem minden, de gyakori esetekben a szerzői karrierépítési stratégiákkal is összefonódhattak, főleg, ha, mint Krúdy esetében, a sorozatos megjelenésre nyitott befogadói fórumokhoz személyes élmények is fűződtek. A számtalan kérdést felvető szürke zóna előnyeit mindazonáltal 1914-től kezdődően egyre kevésbé élvezhették ki az irodalmi rendszer tagjai: a világháború alatt a szépirodalmi szövegek cirkulálása a lapok hírközlési kényszere (és a lapok előállítását komolyan befolyásoló körülmények) miatt tulajdonképpen megszűnt, a transzfer újjáéledését pedig a háborús utóhatások, majd az irodalmi életet centralizáló Tanácsköztársaság is akadályozták. Az 1920-as évek megváltozott klímájában pedig fontos mediális változások (1921-es szerzői jogi szabályozás, rádió elterjedése, a vidéki sajtó elsorvadása) mellett a transzfer a fővárosi és a határon túli és emigrációs központok között éledt újjá, azaz transznacionálissá vált. A századfordulót az élénk országos szövegáramlás okán is a magyar irodalom speciális korszakaként érdemes számon tartani.

²¹ „Ha a tárca vándorútra kél...”, *Szeged és Vidéke*, 1912. ápr. 10., 2.